

УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ МЕДИЧНОЮ ОСВІТОЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ (1920-1930-ті рр.)

У статті йдеться про становлення системи вищої медичної освіти України в 1920-1930-ті рр. Розглянуто питання адміністративного управління вищими медичними навчальними закладами радянської України.

Автор констатує, що значна частина медичних вишів була заснована і пройшла становлення в радянську добу, зокрема в 20-30-ті рр. ХХ ст. В той час закладалися підвалини тоталітаризму, вивчення якого є актуальним завданням сучасної історичної науки. Тим не менше, ідея висококваліфікованого захисту здоров'я населення культивувалася. Навчальні заклади докладали чимало зусиль для якісної підготовки фахівців, про що йдеться в даній статті. Важливе місце в розумінні системи вищої медичної освіти займає проблема координації роботи навчальних закладів владою. В дослідженні зроблено спробу на прикладі окремих вищих навчальних закладів України висвітлити основні питання внутрішнього управління вузів. Частково проаналізовано вплив тоталітарної системи на управлінські функції керівництва медичних вишів. Стаття підготовлена на основі матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України м. Києва, Вінницького та Хмельницького обласних державних архівів. Використано напрацювання сучасних дослідників, які вивчають питання вищої медичної освіти та науки України.

Ключові слова: *медична освіта, тоталітаризм, навчання, викладачі, реформи, адміністративне управління.*

Реформування вітчизняної системи вищої медичної освіти України неможливе без проведення низки ефективних реформ, складовою яких є забезпечення нової якості підготовки кадрів. Успішно проведені реформи дозволять підвищити рівень підготовки фахівців медичної галузі, наблизити, а згодом і зрівняти їх з світовими стандартами. Нова модель освіти, що поширюється в країнах світу, засвідчена глобальними освітніми і науковими процесами, без яких не можливий стійкий соціально-економічний прогрес країни і здоров'я нації.

Відродження і оновлення національної системи освіти має проходити з урахування минулого досвіду, особливо періоду 20-30-х рр. ХХ ст., коли відбувалося становлення основних структурних ланок системи медичної освіти. Розуміння радянської моделі вищої медичної освіти дозволить врахувати досвід для втілення реформ сьогодення.

Дослідженням питань управління вишів займалися А. Давидюк [2], Н. Солодкін [17], М. Лиманський [15], Б. Криштопа [13, 14]. В одній з наших публікацій висвітлено окремі питання цієї проблеми [16], проте вона і надалі залишається актуальною, маловивченою в історіографії.

Метою цієї статті є дослідження питань управління вищою медичною освітою радянської України в умовах формування то-

таітарної системи. Проведення дослідження дозволить зрозуміти основні риси радянської моделі вищої медичної освіти.

В часи Української революції 1917-1920 рр. спроби створити мережу вищих медичних навчальних закладів освіти не було повністю реалізовано. Радянська влада розпочала довготривалий процес реформування освіти. У вітчизняній історіографії не існує розробленої схеми періодизації реформи медичної освіти України у міжвоєнний період. У виданнях радянського періоду розвиток медичної освіти 1920-х рр. умовно поділяється на два періоди: становлення (до 1924 р.) та корінної реорганізації вищої медичної школи (1924-1930 рр.) [12, с.144]. В 1930-ті рр. реформи у вищій школі продовжили.

На початку 20-х рр. після утвердження системи спеціальної освіти проводилася робота щодо зосередження управління всіх навчальних закладів навколо єдиного центру. З цією метою в складі Народного комісаріату освіти УСРР в серпні 1920 р. було створено Головний комітет науково-спеціальної та професійно-технічної освіти (Укрголовпрофосвіта). Органи головпрофосвіти формувалися за галузями господарства, до яких входив і медичний відділ, головним завданням якого була розробка питань реформ і вирішення нагальних завдань організації діяльності навчальних закладів. Позбавлений права активного впливу на підготовку лікарів, Народний комісаріат охорони здоров'я (НКОЗ) України відіграв роль споживача кадрів [25, с.239-241].

Управління вищою медичною освітою з боку непрофільного наркомату не могло не турбувати медичну громадськість України і НКОЗ. Саме медична громадськість, випередивши навіть НКОЗ, в червні 1920 р. на I Всеукраїнському з'їзді бактеріологів та епідеміологів, підняла питання «Про реформу вищої медичної школи». Було прийнято резолюцію щодо основних напрямків проведення реформ, зокрема про необхідність передачі управління підготовкою лікарів до відання НКОЗ України.

Близько 10 років тривало протистояння НКОЗ з Укрголовпрофосвітою. Лише на початку 1930-х рр. завершено корінну реорганізацію вищої медичної школи в Україні та системи управління нею. Згідно постанови ЦВК і РНК СРСР від 12 липня 1930 р. «Про реорганізацію вузів і втузів і передачу їх у відання відповідних наркоматів» заклади вищої медичної і фармацевтичної освіти передавались із системи Народного комісаріату освіти до відомства Народного комісаріату охорони здоров'я, зацікавленого у розвитку мережі медичних вузів і підвищенні якості підготовки спеціалістів [13, с.137].

Передача медичної освіти до відомства НКОЗ, в структурі якого в 1934 р. було створене Головне управління медичними навчальними закладами, завершило організаційне формування єдиної цілісної державної системи охорони здоров'я України та управління нею, в якій нерозривно поєдналися її складові: лікувальна справа, санітарно-протиепідемічне обслуговування населення, підготовка медичних кадрів і розвиток медичної науки [13, с.137-138].

Впродовж 1920-х рр. неодноразово виникали питання щодо типології навчальних закладів. Ще на самому початку становлен-

ня радянської влади Наркомосвіти визнав недоцільним існування медичних факультетів університетів і в березні 1920 р. встановив два типи вищих навчальних закладів: академії та інститути теоретичних знань, що відразу ж вплинуло на організаційну перебудову вищої медичної школи. Проте роботу медичних академій не вдалося належним чином організувати¹. Їх вирішили замінити вищими учбовими закладами більш досконалого типу. Таким єдиним типом вищого навчального закладу, в тому числі і медичного профілю, в Україні був визнаний інститут на відміну від діючих в РФСР медичних факультетів університетів.

Організаційне становлення медичних інститутів співпало з прийняттям у 1922 р. ВУЦВК «Кодексу про народну освіту» і «Тимчасового положення про вищі учбові заклади» – першого статуту вищої школи України. «Тимчасове положення» законодавчо встановлювало централізовану систему управління вузами з боку Наркомосвіти України через Укрголовпрофосвіти. Управління інститутами покладалося на правління вузу, з членів якого на правах єдиначальності Наркомосвіти призначало ректора і політкомісара. При правлінні вузу як дорадчий орган створювалося бюро з членів правління, представників радянських, профспілкових організацій і Наркомосвіти України.

3 вересня 1934 р. видано постанову ЦВК СРСР «Про підготовку лікарів», згідно якої клініки підпорядковувалися безпосередньо керівництву інститутів. Збільшується фінансування вищої школи [11, арк.12-13].

23 квітня 1936 р. Раднарком СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову «Про роботу вищих навчальних закладів і керівництво вищою школою», яка затверджувала чіткі терміни початку і кінця навчального семестру, єдині правила прийому в вищу школу, упорядкувала навчальні плани в сфері вищої медичної освіти [11, арк.13].

Відбувалося реформування внутрішньої системи управління інститутів. Спершу управління вищими планували зробити колегіальним, але його змушені були скасувати через низьку ефективність. Основні проблеми навчально-виховної роботи вирішувала вчена рада. Вона займалася розглядом навчально-методичних питань, планів та звітів про науково-дослідну роботу інституту, окремих кафедр і клінік, питаннями підготовки науково-педагогічних кадрів, ідеологічним вихованням студентів, покращенням якості лікування в клініках, питаннями обрання на посади професорсько-викладацького складу, господарською роботою тощо [12, с.6].

На початку 1920-го року управління Харківською медичною академією передали професорській колегії, що «привело майже до повного розпаду академічної організації і хаотичному безгосподарському веденню справ» [18, арк.153]. У 1920 р. при академії було створено вчену раду, завданням якої була розробка навчаль-

¹ При медичних академіях діяли професорські колегії, які були сформовані з представників так званої «старої школи». Більшість професорів залишилися прибічниками університетської освіти, що не дозволяло владі достатньо впливати на внутрішню роботу вишів вказівками «зверху». В той час багато відомих професорів були названі «буржуазними спеціалістами».

них планів, контроль за навчальним процесом та ряд питань внутрішнього життя вишу [18, арк.152-153].

Управління Катеринославським медінститутом на перших порах також було колегіальним і засновувалося «на представництві всіх груп, що входили в установу» [24, арк.25]. Колегіальна рада формувалася з професорів, молодших викладачів та студентів. У 1922 р., згідно «Тимчасового положення про вузи», колегіальне управління Катеринославського медінституту скасовувалося і вводилося керівництво в особі ректора, політкомісара та ряду органів дорадчого характеру. До складу інституту ввійшов одонтологічний факультет [24, арк.26].

На 1921 р. управління Київським медінститутом зосереджувалося в руках правління інституту та ректора, над якими знаходився підвідділ медшкіл губернського відділу професійної освіти [20, арк.170]. Ректор інституту безпосередньо ніс відповідальність за діяльність навчального закладу перед органами державної влади [12, с.6]. В медінституті з 1 серпня 1927 р. було відновлено посаду проректора по адміністративно-господарській частині [9, арк.1]. У 1923 р. на загальних зборах ректор справедливо відзначав, що зараз існує «заховане централізоване управління в українських вузах, що в найближчому майбутньому радянські вузи не можуть одержати цілковитої автономії» [22, арк.90]. В другій половині 1921 р. в Київському медінституті, замість існуючих на курсах уповноважених, були введені навчально-контрольні комісії [8, арк.15].

При Київському хіміко-фармацевтичному інституті діяла факультетська комісія, яка займалася питаннями прийому на роботу, заміщення посад, затвердженням навчального плану та іншими організаційними питаннями життя навчального закладу. До складу комісії входили представники від студентства [19, арк.119].

Вищі навчальні заклади користувалися правами юридичної особи. Наприклад, заснований у 1920 р. Одеський клінічний інститут, користуючись правами юридичної особи, мав право відкривати відділення, дослідні станції, лабораторії, клініки, музеї, бібліотеки, організовувати з'їзди, зібрання, комісії тощо. Також інститут реалізовував право видавати накази, постанови, встановлювати відношення, укладати угоди, видавати літературу [21, арк.144].

Своє місце в системі управління вишами займали одонтологічні факультети, які займалися переважно підготовкою дантистів. Зокрема, одонтологічні факультети вишів України мали свого декана, який завідував всією навчальною частиною факультету. Решта управлінських питань знаходилися в руках ректора і політкомісара інституту [23, арк.239].

У 1930-х рр. у внутрішньому управлінні інститутів відбулися зміни. Керівництво ними зосереджувалося в руках директора. На прикладі статуту Київського медичного інституту 1938 р. відомо, що директор інституту відповідав за організацію навчального процесу, за підготовку висококваліфікованих й ідеологічних вихованих спеціалістів, науково-дослідну роботу, правильну організацію лікувального процесу в клініках інституту [10, арк.14].

Директор медичного інституту був відповідальним перед Народним комісаріатом охорони здоров'я УРСР і Комітетом в справах вищої школи при РНК СРСР за керівництво інститутом. В статуті інституту прописано відповідальність директора за:

- «1) керівництво інститутом і представництво від його імені;
- 2) впровадження в життя навчальних планів, програм і планів науково-дослідних робіт;
- 3) контроль за успішністю студентів, за якість лекцій, лабораторних занять, виробничу практику і науково-дослідну роботу;
- 4) керівництво політичною і культурно-виховною роботою серед студентів, професорсько-викладацького і навчально-допоміжного персоналу;
- 5) сприяння правильному напрямку соціалістичного змагання і ударництва;
- 6) затвердження розкладу занять і правил внутрішнього розпорядку та нагляд за точним їх виконанням;
- 7) прийом, випуск і відчислення студентів та аспірантів;
- 8) розпорядження коштами та власністю інституту;
- 9) призначення стипендії студентам;
- 10) організація лікувальної роботи в клініках інституту;
- 11) організація побутового обслуговування студентів, аспірантів і професорсько-викладацького складу» [10, арк.14].

При директорі Першого Київського медичного інституту було 3 помічники: по адміністративній частині, по клінічній роботі, по адміністративно-оборонній роботі. Також при директорові діяла рада інституту. В інститутах функціонували ради факультетів [10, арк.19-20].

Директор призначався і знімався з посади Всесоюзним комітетом в справах вищої школи РНК СРСР за поданням народного комісара охорони здоров'я УРСР [10, арк.14].

Основною навчально-науковою структурною одиницею інституту були кафедри, завідувачі яких обиралися на конкурсній основі. Співробітники кафедри – асистенти і навчально-допоміжний персонал висувалися на посади завідувачем та затверджувалися директором інституту [10, арк.7].

Згідно статуту факультети були навчально-адміністративними відділами, що об'єднували кафедри, здійснювали підготовку студентів і аспірантів та проводили свою роботу під керівництвом декана. Декан, в свою чергу, висувався на посаду з числа професорів чи доцентів факультету і затверджувався Народним комісаріатом охорони здоров'я УРСР за представленням директора інституту.

В обов'язки декана факультету входило безпосереднє керівництво навчальною і науковою роботою факультету, кафедр, навчально-допоміжних установ і керівництво виробничою практикою студентів, підготовкою аспірантів і роботою з підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу факультету, складання розкладу навчальних занять та нагляд за дисципліною [10, арк.18].

Реформа медичної освіти проходила під гаслами загальнодоступності для широких верств населення (насамперед робітників та селян) [15, с.53; 12, с.141]. Це вимагало покращення і розгор-

тання системи адміністративного управління в медичних вишах поряд із збільшенням кількості студентів і зростанням дефіциту матеріально-технічної бази у більшості вишів [21, арк.104-105; 3, арк.19; 1, с.4; 6, арк.487; 7, арк.48; 4, арк.23; 5, арк.23-70].

Ідеологічне завоювання вищої медичної школи відбувалось у двох головних напрямках – оновлення професорсько-викладацького складу, який загалом проголошувався «консервативним», та докорінна зміна соціального складу студентства – його «пролетаризація». Надавалася перевага при вступі до вузу вихідцям з робітничо-селянського середовища, частина з яких не завжди були готовим до сприйняття програми вищої школи через відсутність відповідної базової освіти, що не могло не вплинути на рівень підготовки майбутніх лікарів.

Загалом, вища медична освіта зазнала значного реформування в роки становлення радянської влади. Як вказує дослідник медичної освіти України Б.П. Криштопа: «особливість управління вищою медичною школою на цьому етапі [1920-1930-ті рр. – Авт.] полягала в тому, що радянська влада передусім визнала для себе пріоритетним не організаційну побудову вищої школи, в тому числі і медичної, а її політичне завоювання, яке розпочалось фактично відразу після її встановлення ще до визначення державних управлінських структур майбутньої нової вищої школи» [13, с.135].

Таким чином, в системі вищої медичної освіти 1920-х рр. діяли академії, інститути і технікуми. З 1930-х рр. сітку вищих навчальних закладів формували інститути – медичні, фармацевтичні, хіміко-фармацевтичні, клінічні, удосконалення лікарів. Становлення вищої медичної освіти відбувалось в умовах двох важливих чинників – матеріальної скрути і тоталітаризму. Після встановлення радянської влади в Україні розпочались широкомасштабні реформи у сфері освіти, спрямовані на пролетаризацію вищої школи. Навчальні заклади зазнали реорганізації. В свою чергу питання тоталітаризму і репресій в системі вищої медичної освіти потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Апаратура для медінституту // Більшовицька правда. – Вінниця. – 1936. – 5 серпня. – № 179 (1314). – С. 4.
2. Давидюк А.Т. З історії організації Вінницького медичного університету (1934-1937 рр.) / А.Т. Давидюк // Вісник Вінницького державного медичного університету. – Вінниця. – 1997. – № 1 (2). – С. 96-97.
3. Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф.п. 136, оп. 6, спр. 494.
4. ДАВО, ф.п.457, оп.1, спр.438.
5. Державний архів Хмельницької області (ДАХО), ф.р. 726, оп. 1, спр. 111.
6. ДАХО, ф.р. 726, оп. 1, спр. 179.
7. ДАХО, ф.р. 726, оп. 1, спр. 23.
8. Державний архів м. Києва (ДАК), ф.р. 352, оп. 1, спр. 9.
9. ДАК, ф.р. 352, оп. 1, спр. 2247.
10. ДАК, ф.р. 352, оп. 1, спр. 2521.
11. Державний архів Харківської області, ф.р. 1584, оп. 21, спр. 1.
12. Ермаков В.В. Высшее медицинское образование в СССР / В.В. Ермаков, В.В. Баракровский. – М. : Гос. изд. медицинской литературы, 1962. – 16 с.

13. Криштопа Б.П. Управління вищою медичною освітою в Україні: системно-історичний аналіз / Б.П. Криштопа // Український медичний часопис. – 2000. – № 3-17. – С. 132-138.
14. Крыштопа Б.П. Высшее медицинское образование в Украинской ССР / Б.П. Крыштопа. – К. : Здоров'я, 1985. – 320 с.
15. Лиманский М.Е. Высшая медицинская школа на Украине в годы становления советской власти / М.Е. Лиманский // Очерки истории высшего медицинского образования и научных медицинских школ на Украине / [под ред.: В.Д. Братуся, А.А. Михнева, К.Ф. Дупленко, Р.Я. Бенюмова]. – К. : Здоров'я, 1965. – С. 51-57.
16. Пагор В.В. Поле аналізу колективної та індивідуальної свідомості студентів вищих медичних навчальних закладів України (20-30-ті рр. ХХ ст.) / В.В. Пагор // Zbiór raportów naukowych. "Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozważań". (28.12.2012 – 30.12.2012) – Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond teading tour», 2012. – S. 18-20.
17. Солодкін Н. Оздоровити керівництво Вінницького медичного інституту / Н. Солодкін // Молодий більшовик. – Вінниця. – 1938. – 22 грудня. – № 173 (2162). – С. 2.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 1, спр. 1113.
19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1524.
20. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 422.
21. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 426.
22. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 724.
23. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 734.
24. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 532.
25. Шевчук М.Г. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 роках / Григорій Михайлович Шевчук. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – С. 239-241.

В. В. Пагор

Управление высшим медицинским образованием Украины в условиях тоталитаризма (1920-1930-е гг.)

В статье говорится о становлении системы высшего медицинского образования Украины в 1920-1930-е гг. Рассмотрены вопросы административного управления высшими медицинскими учебными заведениями советской Украины.

Автор констатирует, что значительная часть медицинских вузов была основана и прошла становление в советские времена, в частности в 20-30-е гг. ХХ в. В то время закладывались основы тоталитаризма, изучение которого является актуальной задачей современной исторической науки. Тем не менее, идея высококачественной дифференцированной зашиты здоровья населения культивировалась. Учебные заведения прилагали немало усилий для качественной подготовки специалистов, о чем идет речь в данной статье. Важное место в понимании системы высшего медицинского образования занимает проблема координации работы учебных заведений властью. В исследовании предпринята попытка на примере отдельных высших учебных заведений Украины изучить основные вопросы внутреннего управления вузов. Частично проанализировано влияние тоталитарной системы на управленческие функции руководства медицинских вузов. Статья подготовлена на основе материалов Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины (г. Киев), Винницкого и Хмельницкого областных государственных архивов. Используются наработки со-

временных исследователей, изучающих вопросы высшего медицинского образования и науки Украины.

Ключевые слова: медицинское образование, тоталитаризм, обучение, преподаватели, реформы, административное управление.

V. V. Pahor

Management of higher medical education in conditions of totalitarianism Ukraine (1920-1930 years)

The article refers to the formation of higher medical education of Soviet Ukraine 1920 to the end of 1930. The question of administration of higher medical education institutions of Soviet Ukraine.

Much of the medical university was founded and was becoming a Soviet era. While the foundations of totalitarianism, the study of which is an urgent task of modern historical science. Educational institutions have made great efforts to high-quality training. It is written in this article.

An important role in the understanding of higher medical education occupy coordination of education authorities. In an attempt to study the example of some higher educational institutions of Ukraine highlight the main issues of internal governance of universities. Part of the influence of the totalitarian system management functions to guide medical universities.

Article prepared on the basis of the Central State Archives of higher authorities and control Ukraine, Vinnytsia and Khmelnytsky regional state archives. Used achievements of modern scholars who study the issue of higher medical education and science of Ukraine.

Key words: Medical Education, totalitarianism, training teachers, reform administrative management.

Отримано: 27.10.2015

УДК 94(477):355.141«1919»

Д. В. Трембовецький

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОГО МІНІСТЕРСТВА УНР З ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АРМІЇ ТЕПЛИМИ РЕЧАМИ ВОСЕНИ 1919 РОКУ

В статті, на основі аналізу джерел та історіографії, висвітлюється діяльність військового міністерства УНР по забезпеченню армії теплими речами восени 1919 року. Зазначено, що, не дивлячись на зростання наукового інтересу істориків до української революції 1917-1921 років, обрана для дослідження тема не отримала належного висвітлення в історичній науці.

У публікації відмічається, що військове міністерство в повній мірі розуміло усю вагомість та складність забезпечення армії УНР теплими речами напередодні зими 1919 року.

Автор відмічає, що для виробництва необхідної кількості спорядження УНР не мала належної матеріально-технічної та сировинної бази. Зовнішньоторговельна діяльність успіхів не мала. Тому ставку було зроблено на місцеве населення.

Уся діяльність по забезпеченню армії теплим майном здійснювалася за погодженням Головного отамана С. Петлюри та Кабінету міністрів.

Зазначається, що найбільш суттєвими акціями військового відомства, очолюваного В. Петрівим, стали вересневий збір теплих